

1.1 Modely vysvětlující nadání

V současné odborné literatuře se již téměř neseťkáváme s jednotlivými definicemi nadání a talentu, ale spíše býváme seznámeni s širěji koncipovanými modely, které se snaží postihnout nadanou osobnost v celém jejím rozsahu. Hovoří se o tzv. multidimenzionálním přístupu a jde o postižení nadání nebo talentu jakožto výsledku vzájemného působení osobnostních faktorů, faktorů prostředí a někdy i dalších proměnných, jako je například štěstí a náhoda.

Obecně lze nadání vymezit jako soubor dispozic, na jejichž základě může nadaný jedinec za příznivých podmínek podávat mimořádné výkony.

Jednosložkové modely obvykle nadání vymezují jako nadprůměrnou úroveň rozumových schopností (inteligence), dílčí složky rozumových schopností (například jazykové nebo matematické nadání) nebo určitých specifických schopností (například sportovní nebo hudební nadání).

Komplexní modely pojímají nadání širěji - zahrnují do něj několik osobnostních dimenzí. Rozšířený je Renzulliho tříložkový model, který předpokládá, že kromě nadprůměrných rozumových nebo speciálních schopností vykazuje nadaný jedinec současně vysokou míru tvořivosti a angažovanosti v úkolu (vnitřní motivace).

Aby jedinec mohl své nadání realizovat v konkrétních mimořádných výkonech, musí si dále osvojit potřebné znalosti a dovednosti a dostat "prostor k realizaci". Vždy tedy musí být splněny i určité předpoklady ze strany vnějšího prostředí. Bez nich by se nadání nemohlo rozvinout a projevit.

F. J. Mönks a I. H. Ypenburgová (2002, s. 12–24) zpracovali na základě různorodosti pojetí nadání čtyři skupiny modelů vysvětlující nadání.

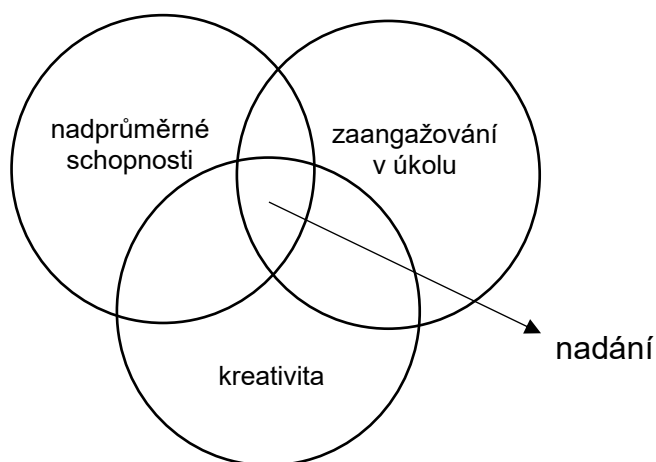
První skupinou jsou **modely založené na schopnostech**, které jsou založené na předpokladu, že intelektuální schopnosti (tedy inteligenční kvocient) člověka jsou víceméně neměnné. Nadání je tedy podle těchto modelů stabilní a předurčené již v útlém věku.

Další skupinou jsou **modely kognitivních složek**, ve kterých se výzkumníci zabývají především tím, jak jedinec pracuje s informacemi – jak je přijímá a posléze zpracovává. Předpokládá se, že tyto procesy se u dětí vysoce nadaných a průměrně nadaných liší.

V **modelech orientovaných na výkon** je zásadní uvědomění si rozdílu mezi vlohami a jejich realizací. Klade se zde důraz na to, že vlohy nemusí být z různých důvodů rozvinuty, je k tomu totiž potřeba nastolení jistých podmínek.

Sociokulturně orientované modely vycházejí ze skutečnosti, že nadání je možné rozvíjet za působení individuálních a sociálních činitelů. Důležité pro rozvoj a vnímání nadání je tedy i to, ve které konkrétní zemi jedinec žije.

J. S. Renzulli (in Hříbková, 2009, s. 76-76) vytvořil multifaktoriální model nadání, který akcentuje interakci tří skupin vlastností, a to nadprůměrných schopností, kreativity a motivace (angažovanosti v úkolu). Nadprůměrné schopnosti reprezentují jak schopnosti všeobecné, tak specifické. Kreativitu zahrnuje v tomto pojetí soubor tvořivých schopností a vlastností, jako je originalita, flexibilita, fluence a elaborace a kreativní vlastnosti osobnosti. Třetí skupina vlastností, vztahující se k motivaci, zahrnuje vytrvalost, trpělivost, oddanost úkolu, sebedůvěru a silnou úkolovou orientaci. Nadání se nachází v průniku těchto tří skupin vlastností.

Obrázek 1 Model nadání J. S. Renzulliho (in Hříbková, 2009, s. 78)

Nadprůměrná schopnost: může být definována jako obecná schopnost (general ability), tedy schopnost získávat informace, integrovat zkušenosti, následkem čehož vznikají odpovídající adaptivní odezvy na nové situace. Patří sem verbální a numerické usuzování, prostorové vztahy, paměť a slovní plynulost (Renzulli, 1986). Tyto schopnosti jsou většinou měřeny testy obecných schopností nebo obecnými testy inteligence.

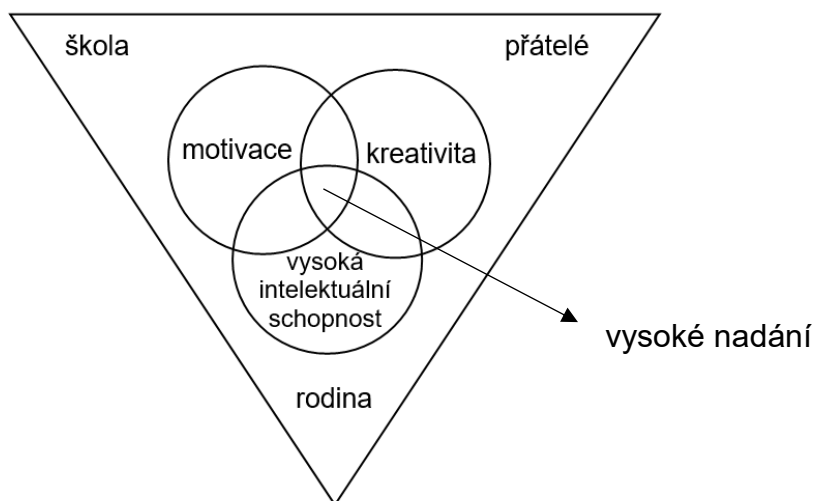
Specifické schopnosti (specific abilities): jsou prostředkem k získávání znalostí a dovedností v jedné nebo více specializovaných činnostech nebo v určité omezené oblasti (Renzulli, 1986). Patří sem například takové oblasti jako je chemie, balet, matematika, sochařství, fotografování... Každá specifická oblast se poté dělí na další specifické oblasti a s tím souvisí i nutná přítomnost dalších specifických schopností (fotografování portrétů, krajiny, žurnalistické fotografování...). Přičemž je nutné podotknout, že některé specifické schopnosti mají úzký vztah k obecným schopnostem (matematika), jiné k nim mají vztah vzdálenější (umění).

Angažovanost v úkolu (task commitment): Renzulli (1986) hovoří o jisté formě motivace, kterou nazývá angažovaností v úkolu. Zatímco motivace se obvykle definuje jako obecně stimulující proces, který spouští odezvu organismu, angažovanost v úkolu znamená energii koncentrovanou na specifický problém nebo specifickou oblast. K často používaným vlastnostem, které nejčastěji obsahuje pojem angažovanost v úkolu, patří vytrvalost, trpělivost, sebedůvěra, víra ve vlastní schopnosti zvládnout obtížný úkol, vnímavost a lepší schopnost identifikovat významné problémy.

Tvořivost (creativity): fluence, flexibilita, originalita myšlení. Jsou to schopnosti, o jejichž podstatě se často diskutuje zejména v souvislosti s tím, zda testy divergentního myšlení, kterými disponujeme, skutečně měří „opravdovou“ tvořivost.

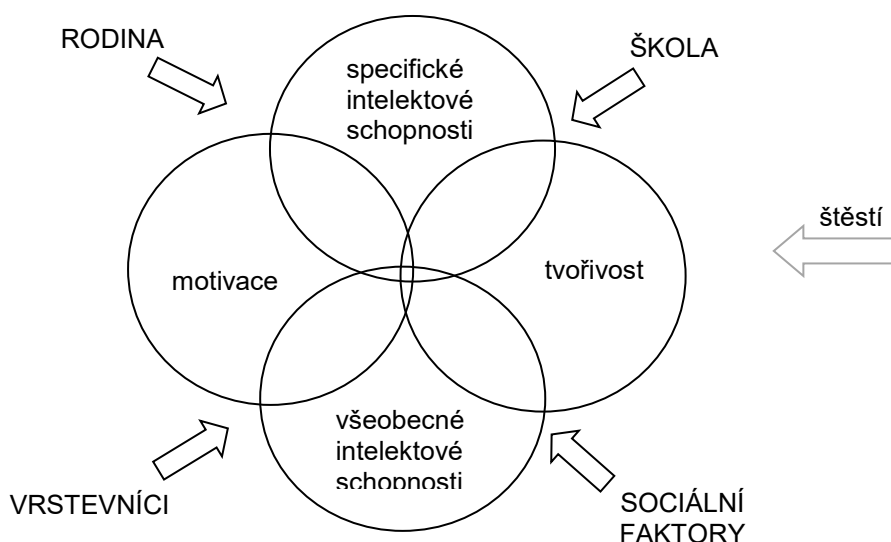
V závislosti na výše uvedeném definuje Renzulli (1986, str. 54) nadání následujícím způsobem: „Nadání se skládá z interakcí mezi třemi základními shluky lidských vlastností - tedy nadprůměrné obecné schopnosti, angažovanosti v úkolu a vysoké úrovně tvořivosti. Nadané a talentované děti jsou ty, které mají nebo jsou schopny rozvinout tuto sadu schopností a použít je v jakékoliv společensky hodnotné oblasti. Děti, které manifestují nebo jsou schopny vyvinout interakci mezi těmito třemi shluky, vyžadují velkou šíři vzdělávacích příležitostí a služeb, které nejsou běžně poskytovány v normálních programech.“

Na základě modelu J. S. Renzulliho vytvořil F. J. Mönks svůj vlastní multifaktoriální model, tzv. **triadický model nadání**, který zahrnuje šest faktorů, které utvářejí vysoké nadání. Níže je uvedeno jeho grafické znázornění, ze kterého je patrné, že autor v tomto pojetí přikládá význam interakci tří osobnostních znaků jedince (motivace, kreativita, vysoká intelektuální schopnost) a tří sociálních okruhů (škola, rodina, přátelé).

Obrázek 2 Vícefaktorový model vysokého nadání (in Mönks & Ypenburg, 2002, s. 23)

Dalším vícefaktorovým modelem nadání je **4 + 4 + 1 model E. Czeisela** (in Laznibatová, 2003, s. 66–67). Obsahuje čtyři vnitřní a čtyři vnější podmínky k rozvoji nadání. Vnitřní faktory zahrnují v tomto pojetí motivaci, tvořivost, specifické intelektové schopnosti a všeobecně intelektové schopnosti. Vnější faktory reprezentuje rodina, škola, vrstevníci a sociální faktory. Poslední důležitý faktor tohoto schématu je štěstí.

Obrázek 3 Model 4 + 4 + 1 A. E. Czeisel. 1986 (in Laznibatová, 2003, s. 66)

A. J. Tannenbaum (in Jurášková, 2006) rozděluje nadané jedince na dvě skupiny: tvůrce a realizátory, konzumenty a obdivovatele idejí. Rozdíl mezi těmito skupinami je v realizaci jejich nadání. První skupina své nadání realizuje a vytváří nové hodnoty, zatímco nadání u druhé skupiny zůstává nerealizované. V tzv. **hvězdicovém modelu nadání A. J. Tannenbauma** je pět faktorů potřebných k realizaci nadání. Jsou to:

- všeobecná schopnost – hodnota IQ;
- speciální schopnosti - schopnost výjimečného výkonu v některé specifické oblasti;
- neintelektové faktory – nadšení, síla osobnosti atd.;
- vlivy prostředí – rodina, škola a další sociální faktory;
- šance – náhodné události, které působí na činnost člověka (Jurášková, 2006, s. 19).

K realizaci nadání je podle A. J. Tannenbauma potřeba spolupůsobení všech pěti faktorů, podle oblasti nadání se může podíl faktorů na jeho realizaci lišit.

Obrázek 4 Model nadání A. J. Tannenbauma (in Štáva a kol., 2012)

F. Gagné (1993, in Portešová, 2003) vychází z předpokladu, že talent je rozvinuté nadání. V rámci jeho **diferencovaného modelu nadání a talentu** je definováno pět oblastí schopností, a to intelektové, tvořivé, socioafektivní, senzomotorické a ostatní. Talent vzniká na základě rozvoje jedné nebo více schopností z těchto oblastí. Rozvoj schopností probíhá prostřednictvím učení, tréninku či praxe a je urychlován intrapersonální katalýzou a katalýzou prostředí.

Gagného model ukazuje, že výskyt talentů je závislý na uplatnění jedné nebo více schopností v určité oblasti, jejichž rozvoj je urychlován tzv. intrapersonální katalýzou (tj. motivace, sebedůvěra) a tzv. katalýzou prostředí (tj. škola, rodina, společnost), prostřednictvím systematického učení a získávání dovedností. Schopnosti mají dle Gagného (1993) původ v genetické struktuře lidských organismů, vyskytují se a vyvíjejí více méně spontánně a mají je v různé míře všichni lidé. Model rozlišuje tzv. přirozené schopnosti a systematicky rozvíjené schopnosti. **Přirozené schopnosti** zahrnují 5 oblastí:

1. intelektové

- fluidní inteligence (indukce/dedukce)
- krystalická inteligence
- verbální paměť
- prostorová paměť
- smysl pro pozorování
- usuzování

- metakognice

2. tvořivé

- invence (řešení problémů)
- imaginace
- originalita (umění)

3. socioafektivní

- sociální inteligence (vnímavost)
- komunikace (empatie, takt)
- vliv (vůdčovství, přesvědčování)

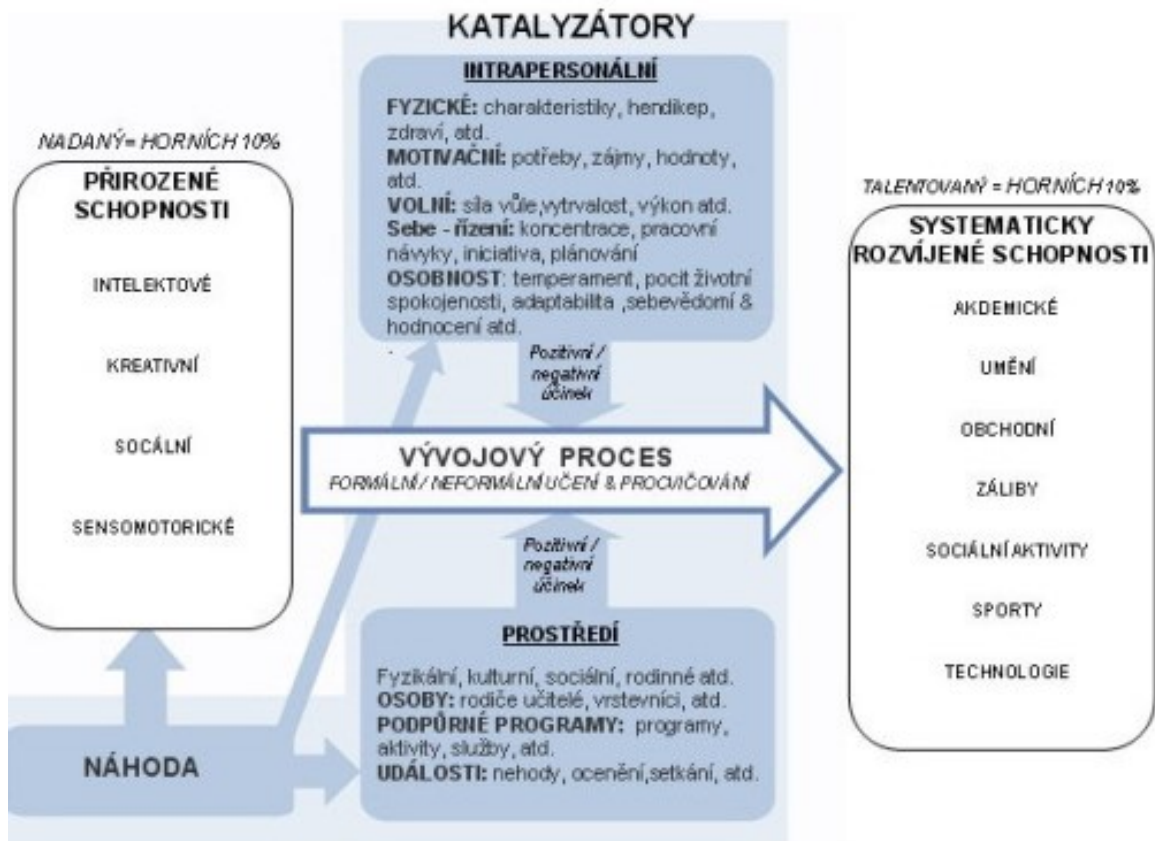
4. senzomotorické

- vizuální (senzor. schop.)
- auditivní (senzor. schop.)
- taktilní (senzor. schop.)
- olfaktorické (senzor. schop.) atd.
- síla (motor. schop.)
- výdrž (motor. schop.)
- reflexy (motor. schop.)
- koordinace (motor. schop.)

5. ostatní tj. méně prozkoumané a poznané schopnosti jako extrasenzorické vnímání, dar léčit a další

Mezi *systematicky rozvíjené schopnosti* patří: akademické (jazyky, humanitní vědy atd.), umění (vizuální, dramatické, hudební atd.), obchodní (management, prodej atd.), záliby (šachy, videohry, puzzle atd.), sociální aktivity (médiá, veřejné vystupování atd.), sporty (individuální, skupinové), technologie (elektronika, počítače, technika)

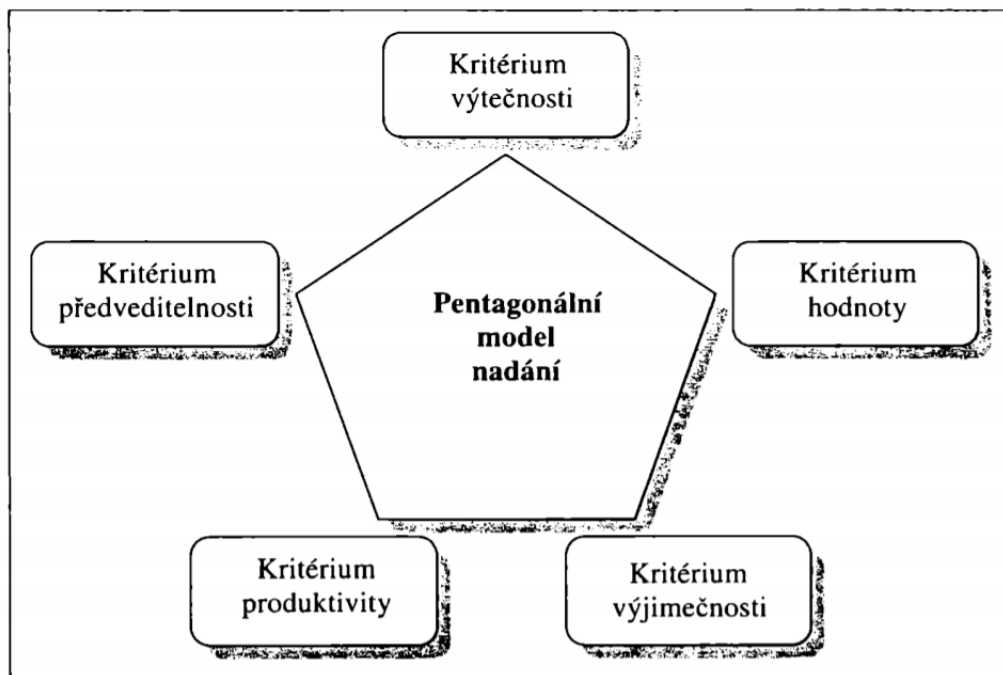
Uvedli jsme jen nejdůležitější modely a definice talentu a nadání. Existují desítky dalších pojetí a přístupů k operacionalizaci těchto pojmů. Výše zmíněná pojetí jsou však podle našeho názoru nejužívanější a dávají určitých přehled o hlavních dimenzích, které je nutno při identifikaci i diagnostice potencionálního i projeveného nadání zvažovat.

Obrázek 5 Gagného diferencovaný model nadání (in Portešová, 2003)

R. J. Sternberg (1993, in Hříbková, 2009) sestavil pět obecných kritérií k hodnocení nadání. Jedinec splňující tato kritéria označován jako „nadaný“. Kritéria nadání v tzv. **pentagonálním modelu nadání R. J. Sternberga** jsou:

- excelentnost,
- vzácnost,
- produktivita,
- demonstrovatelnost,
- hodnotnost (užitečnost).

Obrázek 6 Sternbergův model nadání (in Portešová, 2003)